

Aleksander Kiklewicz (Olsztyn)

FINITYWNY (TELEOLOGICZNY) MODEL ASPEKTUALNOŚCI: ZAŁOŻENIA TEORETYCZNE

1. Funkcja aspektualna w systemie funkcji nominatywnych zdania

Funkcja nominatywna określa relacje zdania do przedmiotu mówienia — sytuacji, wydarzenia, faktu, stanu rzeczy. Według tradycji lingwistycznej właśnie funkcja nominatywna kojarzy się z pojęciem semantyki.

Na nominatywną treść zdania składa się kilka funkcji szczegółowych: referencyjna, propozycjonalna, transferencyjna, temporatywna (temporalna) oraz aspektualna. Każda z nich wskazuje na określony aspekt opisywanej w zdaniu sytuacji, co właściwie jest podstawą systematyzacji nominatywnych subkategorii zdania:

1. Autonomiczne wyznaczanie sytuacji (konkretny sens zdania) — *funkcja referencyjna*
2. Kookurencyjne (dystrybucyjne) wyznaczanie sytuacji, tzn. z punktu widzenia jej relacji do innych sytuacji
 - 2.1. Wyznaczanie relacji sytuacji do obiektów większego formatu — cyklu (serii) sytuacji
 - 2.1.1. Wyznaczanie relacji sytuacji do wirtualnych serii sytuacji, tj. typów sytuacyjnych — *funkcja propozycjonalna*
 - 2.1.2. Wyznaczanie relacji sytuacji do linearnych serii sytuacji, tj. wydarzeń, stanów rzeczy — *funkcja transferencyjna*
 - 2.2. Wyznaczanie relacji sytuacji do obiektów tego samego formatu — innych sytuacji
 - 2.2.1. Wyznaczanie relacji sytuacji do sytuacji komunikacyjnej — *funkcja temporatywna*
 - 2.2.2. Wyznaczanie relacji sytuacji do innej sytuacji referencyjnej — *funkcja aspektualna*

Rozważmy konkretny przykład językowy:

W domu Jan odczytał raport informatora.

Funkcja referencyjna występuje tu w znaczeniu sytuacyjnym (epizodycznym) — zdanie wskazuje na określoną, lokalizowaną w czasie i przestrzeni sytuację. Funkcja propozycjonalna (sygnifikacyjna) realizowana jest w znaczeniu: *AKCJA (WYKONAWCA, OBIEKT)*, tzn. wskazuje na określony układ partycypantów sytuacji referencyjnej. Dla funkcji transferencyjnej w tym zdaniu charakterystyczne jest znaczenie ‘w domu’ — pomieszczenie mieszkalne stanowi tu „arenę dzia-

łań”, por. transformację: ‘Kiedy Jan znajdował się w domu (lub: wrócił do domu), Jan odczytał raport informatora’. Funkcja temporatywna zaktualizowana jest w znaczeniu czasu deiktycznego przeszłego (‘Sytuacja referencyjna poprzedza akt mowy’) lub, w zależności od kontekstu, w znaczeniu czasu względnego (‘Sytuacja referencyjna — *Jan odczytuje raport informatora* — następuje po innej sytuacji referencyjnej — *Jan wraca do domu* — która poprzedza akt mowy). Wreszcie funkcji aspektualnej przysługuje znaczenie [+rezultatywność]: zdanie opisuje taką sytuację referencyjną, która, zgodnie z zamiarem subiekta, skutecznie się skończyła, po czym nastąpiła zmiana stanu, por.:

W domu Jan odczytał raport informatora, potem zadzwonił do niego.

2. Semantyka kategorialna aspektualności: opcje badawcze

Struktura kategorii aspektualności jest ufundowana na opozycji aspektu dokonanego i niedokonanego, z tym, że relacje między aspektualnością jako kategorią semantyki zdania i aspektem jako kategorią gramatycznej czasownika nie są symetryczne: po pierwsze, na realizację aspektualności oddziałują też inne czynniki, np. znaczenie leksykalne czasownika; po drugie, w gramatycznych formach aspektu czasownika nieraz zakodowane są znaczenia innych funkcji semantycznych, np. znaczenia modalne (Burkhardt 1990, 90 i n.; Mustajoki 1999, 237), por.:

Jan mówi po węgiersku = ‘Jan umie/potrafi mówić po węgiersku’.

Zgodnie z tradycją cechą kategorialną aspektu stanowi znaczenie zakończonego i jednokrotności akcji (Markowski 1996, 11). Pod tym względem czasowniki dokonane należałoby potraktować jako nacechowane pozytywnie, a czasowniki niedokonane jako nacechowane negatywnie (na co wskazuje struktura morfologiczna samych terminów: *dokonany* — *nie-dokonany*). We współczesnej literaturze lingwistycznej występuje jednak bardzo bogate spektrum koncepcji i poglądów, które na różne, czasem diametralnie odmienne sposoby traktują istotę aspektualności oraz aspektu w językach naturalnych. W kolejnych rozdziałach przedstawiamy przegląd najważniejszych koncepcji.

2.1. Cezar Piernikarski: ujęcie redukcjonistyczne

C. Piernikarski, autor klasycznej rozprawy na temat opozycji aspektowych w języku polskim, przeciwstawia się rozpowszechnionemu w gramatycznej tradycji pogładowi, zgodnie z którym

niedokonaność pokrywała się z akcją nieograniczoną (ciągłą, procesywną itp.), a dokonaność z akcją ograniczoną lub w ogóle krótkotrwałą, czy nawet punktową. Poza tym znaczenie aspektu dokonanego i niedokonanego wiązano z naturalnymi właściwościami akcji, z których jedne pretendowały do tego, żeby być niedokonanymi, a inne, żeby być dokona-

nymi (1969, 70).

Piernikarski krytykuje stosowanie pojęcia „ograniczenie/granica akcji” (czy też „limitatywność”) jako cechy dystynktywnej aspektu dokonanego, ponieważ obejmuje ono bardzo różne, czasem niewspółmierne treści, por.:

1. lokalizacja akcji: *wejść* — *iść*
2. faza akcji: *doczytać* — *czytać*
3. czasowe ograniczenie akcji: *posiedzieć* — *siedzieć*
4. jednorazowość lub krótkotrwałość akcji: *krzyknąć* — *krzyczeć*

Piernikarski uważa, że aspekt jest kategorią defektywną, podobnie jak wiele innych kategorii gramatycznych, np. kategoria liczby rzeczowników: formy liczby pojedynczej wyrazów abstrakcyjnych typu *białość* czy nazw substancji typu *woda*, a także formy liczby mnogiej rzeczowników pluralia tantum typu *drzwi* znajdują się poza podstawową opozycją semantyczną [liczba mnoga — liczba pojedyncza], mają charakter formalno-syntaktyczny (ibidem, 68). W ten sam sposób, uważa Piernikarski, kategoria opozycyjna aspektowa realizuje się w obrębie ograniczonego podzbioru czasowników, które: „1) wyrażają akcje konkretne, 2) oznaczają zmiany, 3) zaznaczają się na czymś lub w stosunku do czegoś, co znajduje się poza akcją” (ibidem, 78). Istotę opozycji aspektowej Piernikarski wyjaśnia następująco:

Na przykład *pisze list* oznacza, że czynność pisania zaznacza się na obiekcie, ściślej na pacjencie, natomiast konstrukcja *napisać list* oznacza nie tylko zakończenie akcji wyrażonej odpowiednim czasownikiem niedokonanym, ale również konstatację tych zmian na obiekcie (pacjencie) (ibidem).

W podobny sposób autor tłumaczy opozycje aspektowe czasowników należących do innych grup semantycznych: *zblednąć* w opozycji do *blednąć* oznacza „ukończenie akcji i również konstatację zmian na pacjencie” (pacjens oznacza tu „subiekt stanu”); *wyjsść* w opozycji do *wychodzić* oznacza „ukończenie akcji w stosunku do [...] adverbium loci i [...] braku subiektu w miejscu, przez to adverbium oznaczonym” (Piernikarski pisze o takim adverbium loci jako o „adwerbialnym obiekcie”). Określając „zmiany akcji zaznaczającej się na czymś lub w stosunku do czegoś jako relacyjną zmienność akcji” (podkr. — A. K.), Piernikarski przyporządkowuje aspekt dokonany subkategorii relacyjnej zmienności, podkreślając, że czasowniki dokonane wskazują na „statyczne ujęcie zmian wywoływanych przez akcję, czyli spojrzenie od strony pacjensa” (ibidem, 80 i n.).

Podobnie traktuje opozycje aspektowe P. Durst-Andersen (1992, 106 i n.): w stosowanym przez niego kognitywnym modelu gramatyki funkcja czasowników dokonanych — w opozycji

do niedokonanych — polega na tym, że przedstawiają one sytuację jako wydarzenie.

I. B. Šatunovskij (1992; por. też: Bondarko 1983, 127; Zaliznjak/Šmelev 1997, 16) pisze, że w odróżnieniu od semantycznie synchronicznych czasowników niedokonanych czasowniki dokonane odzwierciedlają dynamikę wydarzeń, aspekt diachroniczny rzeczywistości, w której jedna sytuacja jest zastępowana przez drugą. Por. niektóre eksplikacje:

Вася растолстел = ‘Wcześniej Wasja był szczupły, teraz jest gruby’.

Дождь кончился = ‘W momencie czasu t_1 padał deszcz; w późniejszym momencie t_n już nie padało’.

Белье высохло = ‘Bielizna była mokra, później stało się tak, że bielizna jest sucha’.

Czasownik semantycznie niedokonany też może być związany z „historią”, ale niedokonałość, jak pisze Šatunovskij, tylko zakłada historię sytuacji. Por.:

Аня мое подлогу.

W tym zdaniu opisuje się czynność, która z natury ma charakter „historyczny” — graniczy z sytuacjami, ją poprzedzającymi oraz po niej następującymi:

Подлога jest brudna → *Аня мое подлогу* → *Подлога jest czysta.*

Ale zdanie z czasownikiem niedokonanym informuje tylko o czynności Ani — nie o jej stosunku do tych sytuacji konkurencyjnych, a więc zachowa prawdziwość także wówczas, gdy będzie mowa o czystej podłodze — przed myciem lub o brudnej — po myciu.

Czasownikom niedokonanym, jak pisze Piernikarski, przysługuje cecha „brak relacyjnej zmienności akcji”: wyrażają one „spojrzenie od strony akcji pojmowanej dynamicznie, względnie od strony agensa”. Por. też: „Aspekt niedokonany oznacza spojrzenie od strony akcji [...], a aspekt dokonany spojrzenie od strony wyznacznika zmienności” (1969, 87).

Opozycja aspektowych subkategorii czasowników, podkreśla Piernikarski, obejmuje jedynie podzbiór czasowników (podobnie jak opozycja liczby mnogiej — pojedynczej obejmuje podzbiór rzeczowników konkretnych, p. wyżej):

1. czasowniki czynnościowe przechodnie
2. czasowniki czynnościowe wyrażające zmianę miejsca w przestrzeni, konotujące adverbialne obiekty oraz
3. czasowniki procesywne, dla których zewnętrznym wyznacznikiem zmienności jest subiekt

Podobnie jak opozycja rzeczowników *piasek* — *piaski* nie dotyczy liczebności zbioru przedmiotów, opozycje czasowników *писаć* — *popisać*, *czołгаć* — *poczolgać*, *сидеть* — *posiedzieć* są „nierelacyjne”, nie dotyczą bowiem osiągnięcia rezultatu akcji, a opierają się na innych cechach

semantycznych — poza kategorią aspektu.

L. Bednarczuk (1991-1992, 45) wykazuje, że w językach niesłowiańskich te „pozaaspektowe” — ze slawistycznego punktu widzenia — opozycje semantyczne mogą ulegać gramatyzacji. Bednarczuk wskazuje na takie cechy semantyczne, jak duratywność w języku angielskim, dystans (wobec momentu mówienia) we włoskim, określoność procesu we francuskim, które „pojawią się regularnie przy wszystkich lub w większości leksemów czasownikowych” i które, w myśl autora, należałoby „uznać za aspekt w szerokim, nieslawistycznym rozumieniu”.

Opozycja dokonaności — niedokonaności, według Piernikarskiego, ma charakter *asymetryczny*: o ile pod względem relacyjnej zmienności akcji czasowniki dokonane są pozytywnie nacechowane, to czasowniki niedokonane „przedstawiają w większości wypadków ogólnie wyrażoną akcję i jako takie służą do określenia, „czym się subiekt zajmuje” (Piernikarski 1969, 82; por. też: Bondarko 1987, 85).

Z tego wynikają dwa istotne następstwa. Po pierwsze, w przypadku czasowników niedokonanych konotacja obiektu ma charakter potencjalny: semantyka obiektu traci na aktualności w kontekście akcji pojmowanej jako „akcja w ogóle” (por. też: Zaliznjak/Šmelev 1997, 16 i n.). Odwrotnie, użycie czasowników dokonanych, wyrażających akcje zdeterminowane i skonkretyzowane, jest poprzedzane znajomością obiektu. Po drugie, głównie w obrębie czasowników niedokonanych, jak uważa Piernikarski, występuje neutralizacja opozycji aspektowej: w wyrażeniach *pisze do gazet, pisze powieści, chodzi co tydzień do kina* itp. czasownik aspektualnie nie jest nacechowany.

Asymetryczny charakter opozycji aspektowej uznawany jest też w modelu kategorii aspektu prezentowanym w „Gramatyce współczesnego języka polskiego” 1984 r. Zgodnie z definicją R. Laskowskiego aspekt

jest kategorią gramatyczną wyrażającą subiektywne różnice w sposobie ujmowania rzeczywistości pozajęzykowej [...] W zależności od użycia aspektu dokonanego lub niedokonanego zmienia się punkt widzenia mówiącego na opisywaną sytuację, ujęcie, w jakim zostanie ona zaprezentowana słuchaczowi (Grzegorzczkova i in. 1984, 129).

Aspekt dokonany, który stanowi nacechowany, semantycznie bardziej złożony człon opozycji, ukazuje sytuację z zewnątrz, jako „wydarzenie zamknięte, widziane z dowolnie osadzonego na osi czasu punktu, późniejszego od momentu wystąpienia zdarzenia” (por. też: Bednarczuk 1991-1992, 45; Wróbel 2001, 137). Dokonaność oznacza kompletywne ujęcie akcji, której przebieg w czasie uważa się za nieistotny (por. też: Nagórko 1997, 88). Aspekt niedokonany ukazuje akcję kursywnie, jako będącą w toku. Rozwijając tezę Piernikarskiego o defektywnym charakterze paradygmatów aspektowych, R. Laskowski wprowadza subklasy czasowników „perfectiva tantum”

oraz „imperfectiva tantum”: z jednej strony, to czasowniki, które nie tworzą opozycji formalnych (np. czasowniki modalne), z drugiej natomiast — czasowniki nie oznaczające zmiany stanu (np. czasowniki stanowe bądź czynnościowe niekautatywne), których opozycje aspektowe oparte są na różnicach znaczeń leksykalnych (Grzegorzczkowska i in. 1984, 131).

Jakkolwiek R. Laskowski (powołując się na J. Kuryłowicza) uważa aspekt dokonany za nacechowany człon opozycji, to sam przytacza przykład „niekompletywnego” użycia czasowników dokonanych — „w wypadku akcji o przebiegu nieaktualnym”, kiedy „wymóg jej rzeczywistego występowania w momencie mówienia nie obowiązuje” (ibidem, 130):

Zanim skończy pracę, zawsze robi porządek na biurku.

Nienacechowany charakter czasownikowych form aspektu dokonanego najwyraźniej przejawia się w konfrontacjach językowych: w językach zachodniosłowiańskich w porównaniu z językami wschodniosłowiańskimi formy dokonane są o wiele regularniejsze w zdaniach z semantyką iteratywną lub omnitemporalną, opisujących akcje niezamknięte (p. dalej).

2.2. Aleksandr Vladimirovič Bondarko: ujęcie funkcjonalno-semantyczne (holistyczne)

W gramatyce funkcjonalnej A. V. Bondarki (1987, 40 i n.) aspektualność jest traktowana jako charakter przebiegu czynności w czasie, czyli jako „wewnętrzny czas” akcji. Funkcjonalno-semantyczne pole aspektualności ma, według Bondarki, szeroki zakres. Należą do niego takie subkategorie, jak: limitatywność (ograniczenie / brak ograniczenia czynności, ograniczenie wewnętrzne / brak ograniczenia wewnętrznego czynności, procesualny lub faktualny charakter czynności), krotkość, ciągłość, fazowość, perfektność, akcjonalność, stalność oraz relatywność. Z modelem opisu aspektualności w tradycji gramatycznej kooperuje tylko subkategoria limitatywności, ufundowana na pojęciu granicy («предел») akcji (sytuacji), które jest traktowane jako wyczerpany, realizowany charakter akcji. Bondarko rozróżnia kilka rodzajów granic: wewnętrzne/zewnętrzne, realne/potencjalne, eksplicytne/implicytne oraz absolutne/względne. Z jednej strony, znaczenie limitatywności, według Bondarki, mogą wyrażać także czasowniki niedokonane, np. w zdaniach typu:

Суп уже закипал = ‘Zupa już zaczynała się gotować’.

Z drugiej zaś strony, jak pisze Bondarko (ibidem, 62), nie wszystkie czasowniki dokonane zawierają w swojej strukturze semantycznej cechę ‘osiągnięcie rezultatu’, np. czasowniki inchoatywne typu *заблестеть*, momentalne typu *булькнуть* oraz efektywne typu *отзвучать*.

Wszystkie inne, poza limitatywnością, subkategorie aspektualne w modelu Bondarki (ciągłość, krotkość, fazowość itd.) należałoby potraktować jako rodzaje czynności (Aktion-

sarten), które, jak podkreśla A. Mustajoki (1999, 236), ufundowane są na innych niż limitatywność cechach semantycznych. Tak więc wewnątrz tego samego rodzaju czynności mogą występować opozycje aspektualne, por. (przykład Mustajoki’ego):

Петр часто гулял по лесу = ‘Piotr często spacerował w lesie’.

Петр часто делал уроки за два часа = ‘Piotr często odrabiał lekcje w ciągu dwóch godzin’.

Oba zdania należą do klasy tzw. wyrażen uzualnych, ale tylko w drugim jest zakodowana semantyka granicy akcji. Dystrybucja kontrastywna — kookurencja znaczeń w tym samym kontekście syntagmatycznym, występuje także w przypadku realizacji subkategorii ciągłości, por.:

Ania pakowała rzeczy do walizki.

Ania wreszcie spakowała rzeczy do walizki.

Zarówno w pierwszym, jak w drugim zdaniu występuje semantyka ciągłości akcji: ‘Sytuacja pakowania rzeczy do walizki trwała przez jakiś czas — godzinę lub kilka godzin’. Ale w pierwszym zdaniu nie informuje się o tym, czy celowa akcja pakowania rzeczy została skutecznie zakończona, natomiast w drugim zdaniu zakodowana jest skuteczność akcji. Dystrybucja kontrastywna znaczeń ‘ciągłość’ oraz ‘dokonaność’ jednoznacznie wskazuje na to, że są to składniki różnych, autonomicznych, aczkolwiek kooperujących w zdaniu kategorii semantycznych.

Większość badaczy uważa, że „wartość aspektu czasowników jest pochodną ich znaczeń” (Wróbel 2001, 137; por. Grzegorzczkowska 1997, 31). Zależność ta w sposób naturalny wynika z samej istoty aspektualności, u podstaw której leży *zmienność stanów rzeczy*: por. opozycję aspektową czasowników dynamicznych (procesualnych) *pisze* — *napisze* oraz brak takiej opozycji w wypadku czasowników niedynamicznych (statycznych) *chce*, *śpi*, *ma* i in. A więc problem opisu kategorii aspektualności można ująć następująco: ponieważ uważa się, że, po pierwsze, nie wszystkie pary aspektowe są „czyste”, tzn. ufundowane na limitacji akcji, po drugie, nie wszystkie czasowniki tworzą pary aspektowe, więc relacji między kategoriami „aspektualność” (jako „limitatywność”) i „rodzaj czynności” nie da się w sposób jednoznaczny zinterpretować za pomocą kryterium dystrybucyjnego. C. Piernikarski rozwiązuje ten problem w sposób redukcjonistyczny: ogranicza zakres relewancji opozycji aspektowych do określonych typów semantycznych czasowników (G. M. Zel’dovič 2002, 33 krytykuje takie podejście, twierdząc, że „teoria aspektu musi interpretować wszystkie fakty”). A. V. Bondarko, odwrotnie, dąży do rozwiązania holistycznego: pod hasłem wewnętrznej struktury temporalnej sytuacji zalicza do aspektualności także rodzaje czynności.

2.3. Stanisław Karolak: ujęcie analityczne

Kolejne rozwiązanie proponuje S. Karolak: podkreśla on obiektywny, nominatywny charakter semantyki aspektu, traktując go jako „niezależną od subiektywnej optyki mówiącego obiektywnie daną w czasowniku wewnętrzną temporalną strukturę czynności” (2001, 522). W tym punkcie dostrzegamy wyraźne podobieństwo koncepcji Bondarki i Karolaka. Ale jakkolwiek perspektywę opisu w koncepcji Bondarki można zinterpretować jako syntetyczną, integratywną, tj. polegającą na połączeniu szeregu kategorii semantycznych w jedną hiperkategorię aspektualności, to perspektywa opisu w koncepcji Karolaka, odwrotnie, ma charakter analityczny, zmierza bowiem do eksplikacji struktury semantycznej czasowników dokonanych i niedokonanych, ufundowanej na swego rodzaju „prymitywach semantycznych” — cechach podstawowych kategorii aspektu. Np. czasowniki iteratywne w ujęciu Karolaka tylko formalnie są niedokonane; w istocie struktura ich znaczenia jest dwuaspektowa, „złożona z semantycznego inwariantu dokonaności i semantycznego inwariantu niedokonaności” (ibidem, 521).

Za „maksymalnie proste pojęcie, odnoszące się do temporalnej struktury czynności” Karolak uważa pojęcie rozciągłości w czasie (czyli pojęcie trwania), na którym ufundowany jest aspekt prosty niedokonany. W opozycji do niego znajduje się pojęcie braku rozciągłości, czyli momentalność, jako cecha kategoriałna czasowników prostych dokonanych. (O. S. Kulagina (1991, 58) pisze, że dla różnych rodzajów czynności, różnych czasowników i różnych konstrukcji czasownikowych istnieją odmienne standardy ciągłości, por.: *kapać się — chorować — studiować*).

Opozycja ciągłości — momentalności wyraźnie koliduje z tradycją aspektologii, w której status członów pozytywnie nacechowanych przysługuje czasownikom dokonany — wyrażającym granicę akcji lub zmianę stanu. Karolak jednak uważa, że pojęcie zmiany stanu nie tylko jest bardziej złożone od pojęcia ciągłości, ale także ma charakter szczególny, obejmuje jedynie część czasowników dokonanych.

Podobnie jak Bondarko, Karolak uważa, że semantyka aspektualna poniekąd opiera się na cechach leksykalno-semantycznych (w myśl Karolaka pozwala to na otwarty, konfrontatywny opis kategorii aspektu):

Skoro znaczenie ciągłości/nieciągłości stanowi nieodłączny składnik znaczenia poszczególnych czasowników i ich kategorii, nie dziwi fakt, że ulegają one syntetyzacji ze znaczeniami specyficznych konkretnych czynności i mają wspólny wykładnik w postaci semantemu czasownika. Semantem taki dla wyrażenia aspektu ciągłego lub nieciągłego nie wymaga zatem współobecności dyskretnych wykładników aspektu (ibidem, 523).

Np. rozciągłość w czasie stanowi charakterystyczną cechę semantyczną czasowników nazywających stany psychiczne: *kochać, nienawidzić, wiedzieć, wierzyć* i in.

W koncepcji Karolaka na uwagę zasługuje przede wszystkim pojęcie konfiguracji znaczeń aspektowych, występujących w treści czasowników aspektualnie złożonych, tzn. takich, „których struktura aspektualna jest zbudowana z dwóch lub większej liczby aspektów prostych”. Dominantę semantyczną czasowników niedokonanych telicznych („oznaczających czynności celowe lub czynności i procesy kończące się jakimś stanem”), takich jak *rozwiązywać*, *przekonywać*, *budować*, *blednąć*, *zasypiać* i in., stanowi cecha rozciągłego w czasie działania lub procesu (ibidem, 524). Semantem podrzędny też nie jest elementarny i składa się z dwóch elementów: momentalnego oraz ciągłego, a więc struktura semantyczna czasowników typu *zasypiać* jest trójaspektowa: 1) cecha dominantowa — rozciągła: *DZIEJE SIĘ COŚ*, 2) cechy podrzędne: 2a) cecha momentalna: *ZDARZA SIĘ COŚ*, 2b) cecha ciągła: *DZIEJE SIĘ COŚ*. Syntetycznie strukturę semantyczną czasownika odzwierciedla eksplicacja:

X zasypiał = ‘W interwale czasowym t_k — t_l ziało się tak, że w momencie t_l zdarzyło się tak, że w interwale czasowym t_l — t_m X spał’.

Ponieważ dominantą całej konfiguracji w tym wypadku jest cecha rozciągłości sytuacji, to w znaczeniu czasowników typu *zasypiać*, uważa Karolak, jest realizowany złożony (derywowany) aspekt niedokonany (ibidem, 525). W opozycji do *zasypiać* czasownik dokonany *zasnąć* jest dwuaspektowy: jego dominantę semantyczną stanowi cecha momentalności *STAŁO SIĘ TAK*, natomiast cechę podrzędną — cecha rozciągłości *DZIEJE SIĘ TAK*, por.:

X zasnął = ‘W momencie t_l zdarzyło się tak, że w interwale czasowym t_l — t_m X spał (lub od momentu t_l śpi)’.

Pojęcie dominanty semantycznej wydaje się jednak niedookreślone. Por. zdania:

W ubiegłym roku odpoczywałem na Krymie.
Ubiegłoroczny urlop spędziłem na Krymie.

Zarówno w pierwszym, jak i w drugim zdaniu występuje konfiguracja ciągłości i momentalności: stan odpoczynku lub stan spędzania urlopu trwał do pewnego momentu czasu, natomiast po jego przekroczeniu nastąpił inny stan. Zarówno w pierwszym, jak i w drugim zdaniu wyraża się więc granicę sytuacji, co z jednej strony, oparte jest na wiedzy o świecie (stany „odpoczywać” oraz „spędzać urlop” są limitatywne), z drugiej zaś strony, oparte na znaczeniu czasu przeszłego. A więc różnica między *odpoczywałem* (aspekt niedokonany) a *spędziłem* (aspekt dokonany) miałaby polegać na sposobie konfiguracji ciągłości i momentalności. Można jednak wątpić, że w pierwszym przypadku dominantą semantyczną jest znaczenie ciągłości, a w drugim przypadku — znaczenie momentalności, w każdym takim ujęciu rozpatrywanej opozycji semantycznej nie wydaje się oczywiste (może dlatego, że mamy tu do czynienia z neutralizacją opozycji aspektowej).

2.4. Arto Mustajoki: ujęcie taksonomiczne

Koncepcja kategorii aspektu A. Mustajoki'ego (1999, 238 i n.) ma wiele wspólnych cech z koncepcją S. Karolaka. Podobnie jak Karolak, Mustajoki postuluje (powołując się na semantyczną klasyfikację predykatów Z. Vendlera) podstawowe, elementarne pojęcia, na których ufundowane są aspektualne typy stanów rzeczy. Tym razem mamy do czynienia z trzema takimi pojęciami: a) stany (statalne stany rzeczy), b) procesy (procesualne stany rzeczy) oraz c) momenty kulminacyjne (momentalne stany rzeczy). Opisywana w zdaniu sytuacja stanowi prosty stan rzeczy lub kombinację stanów (w czym nie można nie dostrzec podobieństwa do aspektu prostego i złożonego w koncepcji Karolaka). Uwzględniając dwa czynniki: typ stanu rzeczy oraz typ konfiguracji stanów rzeczy, Mustajoki przedstawia matrycę aspektualnych stanów rzeczy:

Kategoria	Symbol	Egzemplifikacja
statalny stan rzeczy — stan statyczny (STAT)	———	<i>На улице было холодно. Мальши был грязный. Антон спит.</i>
procesualny stan rzeczy — proces (PROS)	>>>>>>	<i>Ира гуляет в лесу. Ира ездила верхом. Анна играет на гитаре.</i>
momentalny stan rzeczy — moment kulminacyjny (MOM)	*	<i>Ира чихнула. Антон наступил на муравья. Собака прыгнула.</i>
dynamiczny stan rzeczy — proces skierowany na moment kulminacyjny (RES)	>>>>>> (*)	<i>Ира уже пришла. Антон упал в воду. Ивановы купили машину.</i>
terminalny stan rzeczy — proces osiągnący moment kulminacyjny (TERM)	>>>>>> *	<i>Ира написала диссертацию. Анна втолкнула машину в гараж.</i>
rezultatywny stan rzeczy — moment kulminacyjny, po którym następuje stan statyczny (DYN)	* ———	<i>Ира пишет диссертацию. Анна вталкивает машину в гараж.</i>

Każdemu ze znaczeń kategorii aspektu przysługują kilka różnych typów aspektualnych stanów rzeczy. W strukturze semantycznej czasownika znaczenie aspektualne tworzy konfigurację ze znaczeniem kategorii czasu lub kategorii modalności. Tak więc czasownikom dokonanym i niedokonanym przyporządkowane są rejestry konfiguracji aspektualno-temporalnych lub aspektualno-modalnych.

Niektóre zagadnienia w modelu Mustajoki'ego wymagałyby jednak przedyskutowania. Np. budzi wątpliwości interpretacja przykładów, por.:

После поездки он всегда заболел = ‘Po podróży zawsze zaczynał chorować’.
Дети проспали всю ночь = ‘Dzieci przespały całą noc’.

W pierwszym zdaniu Mustajoki dostrzega dynamiczny, a w drugim statyczny stan rzeczy, tzn. w treści pierwszego zdania jest zakodowany moment kulminacyjny sytuacji, a w treści drugiego zdania takiej semantyki brak. Zwróćmy jednak uwagę na to, że pierwsze zdanie opisuje szereg sytuacji typu *Он wraca z podróży*, nie informuje jednak o tym, że ten szereg jest zamknięty, por.:

После поездки он всегда заболел, и на этот раз он заболел.
После поездки он всегда заболел, но на этот раз не заболел.

W semantycznej eksplikacji zdania *Дети проспали всю ночь* wyraźnie występuje składnik semantyczny „zmiana sytuacji”: ‘Dzieci spały (to trwało całą noc — dzieci nie budziły się w nocy) → Potem dzieci nie spały’, aczkolwiek trzeba się zgodzić z Mustajoki’em, że w przypadku czasowników perduratywnych cecha „granica sytuacji” może być nieaktualna, por.:

Ты пролежал пять часов на диване и продолжаешь лежать!

Znaczenia aspektualne czasowników dokonanych Mustajoki przedstawia następująco:

CZASOWNIKI DOKONANE		
Semantyka aspektualna	Znaczenie kategorii aspektu	Semantyka nieaspektualna
1. Konkretny, pojedynczy fakt		
RES	<i>Нина приедет завтра.</i>	
TERM	<i>Нина написала письмо.</i>	
MOM	<i>Нина подпрыгнула от радости.</i>	
2. Акция поглядова («наглядно-примерное действие»)		
PROS	<i>Только ястреб иногда пролетит над могилой.</i>	Znaczenie uzualne
MOM	<i>Огонек то вспыхнет, то погаснет.</i>	
3. Акция потенциальная		
TERM	<i>Нина откроет любую бутылку без труда.</i>	Znaczenie modalne
4. Значение limitatywne		
STAT	<i>Дети проспали всю ночь.</i>	Znaczenie границы часовой
PROS	<i>После обеда дети погуляли по городу.</i>	

5. Znaczenie frekwencyjne (sumaryczne)		
MOM	<i>Он двадцать раз сказал сестре, что не поедет.</i>	Znaczenie frekwencyjne

3. Założenia teoretyczne finitywnego modelu aspektualności

W prezentowanej przez nas teorii modelowania funkcjonalnego (Kiklewicz 1998; 1999; 2000; 2004) u podstaw lingwistycznego modelu aspektualności leżą następujące założenia: 1) postulat referencyjności; 2) postulat dynamiczności; 3) postulat rezultatywności (skuteczności); 4) postulat odniesienia; 5) postulat optymalności.

3.1. Postulat referencyjności

Funkcja aspektualna jest aktualizowana jedynie w wyrażeniach referencyjnych, por. opozycje czasowników dokonanych i niedokonanych:

Jan pisze książkę — Jan napisze książkę.
Jan pisze książki ('Jan jest pisarzem') — **Jan napisze książki.*

W terminologii C. Piernikarskiego (1969, 77) czasowniki generyczne są „nieopozycyjne”. Są to najczęściej czasowniki niedokonane, których status nienacechowany w opozycjach aspektowych oznacza, że są nazwami czynności lub stanów jako takich, bez odpowiedniej aktualizacji. Czasowników dokonanych w zdaniach generycznych używa się o wiele rzadziej, np.:

Nigdy nie powie prawdy.
Czasem zajdę do kina (J. Hen).
Gdy maluchy posnęli, mężowie wchodzili na żony i robili piąte, siódme, a nawet dziewiąte dziecko (E. Redliński).
Pamiętam, że często przyjeżdżał [...] i siadywał z ojcem. Coś przekasili, pociągnęli bimbru („Rzeczpospolita”. 21.05.2000).
Czułość tych mężczyzn w stosunku do dzieci [...] nieraz wprawi nas w zdumienie („Angora”. 2001/6).

3.2. Postulat dynamiczności

Znaczenie funkcji aspektualnej w sposób zasadniczy zależy od kategorii dynamiczności — występującej w sytuacji referencyjnej zmiany stanów rzeczy lub braku takiej zmiany. Opozycje aspektowe z reguły zachodzą w zakresie czasowników dynamicznych, należących (według Vendlera 1982) do klasy „accomplishments”: *budować — zbudować, błędnać — zbłądnąć* itd. Czasowniki momentalne („achievements” w klasyfikacji Vendlera) typu *podskoczyć* są rezultatywne na mocy swojego znaczenia leksykalnego, a więc mogą zachowywać rezultatywność także w formach niedokonanych (chodzi jedynie o czynności jednokrotne), por.:

*I tu nagle podskoczył.
I tu nagle podskakuje.*

Czasowniki niedynamiczne („activities” oraz „states” u Vendlera) w sposób naturalny są nierozstrzygnięte, a więc ich dystrybucja z okolicznikami dynamiczności nie jest możliwa, por.:

*I tu nagle zasnął.
I nagle zasypia.
I tu nagle śpi.

W przypadku czasowników iteratywnych dynamiczność polega na zachodzeniu czasowej granicy między dwoma seriami sytuacji lub między serią sytuacji a sytuacją. Np. w zdaniu (przykład z pracy: Bogusławski 2003, 77)

W tym roku skakałem ze spadochronem

czasownik (w jednym ze swoich znaczeń) wskazuje na akcję wielokrotną, której kontynuacja jest możliwa:

W tym roku już skakałem ze spadochronem i jeszcze będę to robił wiele razy.

3.3. Postulat rezultatywności (skuteczności)

Postulat ten zakłada rezultatywny (terminatywny) lub nierozstrzygnięty charakter opisywanej sytuacji referencyjnej. Dynamiczność (granica sytuacji) jest cechą presupozycyjną wielu wyrażeń językowych, nie odzwierciedla ona zatem istoty opozycji aspektualnych, ma wobec nich charakter zewnętrzny. Rozważmy zdanie:

Magda przyjechała.

Eksplikacja dokonaności jako zmiany stanów rzeczy (‘Magda jedzie w momencie czasu t_1 → Magda nie jedzie w momencie czasu t_2 ’) nie jest ani adekwatna, ani wystarczająca, gdyż np. krótkiego zatrzymania się w drodze (tankowanie paliwa, przekąska w McDonaldzie itd.) nie da się potraktować jako *Magda przyjechała*.

W zdaniu (przykład E. V. Padučevej)

С 2 до 5 он читал книгу = ‘Od godziny drugiej do godziny piątej czytał książkę’

sytuacja jest ograniczona podwójnie: ‘O godzinie drugiej akcja się rozpoczęła, o godzinie piątej się zakończyła’. Ale zdania tego nie da się transformować w zdanie rezultatywne: *Książka została przeczytana*.

C. Piernikarski poddał gruntowanej krytyce limitatywną koncepcję aspektu (p. wyżej), ale zaproponowany przez niego deskryptor „relacyjna zmienność akcji” obejmuje tylko część zakresu

relewanckji funkcji aspektualnej zdania. Np. czasownik dokonany *pozostać* ma znaczenie kontynuualne: ‘nie ruszyć się skądś, nie opuścić jakiegoś miejsca; zostać gdzieś, u kogoś’ lub ‘zostać w dalszym ciągu, bez zmian w jakimś położeniu, stanie, sytuacji’.

Opozycję rezultatywności — nierezultatywności zademonstrujemy na przykładzie zdań z czasownikami telicznymi:

Jan pisał (wczoraj) książkę.

Jan napisał książkę.

Jan nie pisał (wczoraj) książki.

Jan nie napisał książki.

Pierwsze zdanie wskazuje na sytuację, która, zgodnie z celem subiektu, toczyła się w określonym odcinku czasu (*wczoraj*), ale nie została wyczerpana (‘czynność pisania książki nie została zakończona’). W drugim zdaniu, odwrotnie, jest aktualizowane rezultatywne znaczenie funkcji aspektualnej: w pewnym momencie czasu (moment ten jest znany mówiącemu) stało się tak, że zgodnie z tym, jak chciał Jan, czynność pisania książki została wyczerpana — książka została stworzona (por. „konstatację zmian na pacjencie” Piernikarskiego).

Wprowadzając negację czasownika niedokonanego, wskazujemy na brak zachodzenia stanu rzeczy, tzn. na brak skuteczności. O wiele bardziej skomplikowana jest negacja czasownika dokonanego. Nie oznacza ona braku granicy sytuacji — zdanie *Jan nie napisał książki* da się zinterpretować na dwa sposoby:

Jan jeszcze nie napisał książki, ale wciąż pisze — kiedyś napisze.

Jan nie napisał książki i już nigdy nie napisze — przerwał czynność pisania książki.

Zarówno pierwsza, jak i druga interpretacja zawiera negację rezultatywności akcji, por. eksplikację:

‘Jan chciał napisać książkę;

Jan pisał książkę;

Nie stało się tak, jak chciał Jan’.

W zakresie negacji może jednak znaleźć się nie tylko semantyka rezultatywności — jako element asertywnej części zdania, ale także semantyka finitywności — jako element presupozytywnej części zdania. Ch. Fillmor (1988, 89) uważa, że przy negacji presupozycji odrzuca się perspektywę odniesienia konkretnej sytuacji do określonej kategorii pojęciowej — frejmu (por. też: Apresjan 1990, 39 i n.; Birkenmaier 1979, 122 i n.; Ickovič 1982, 54 i n.; Růžička 1981, 4 i n.). Przy negacji presupozytywnej części semantyki aspektualności w treści zdania realizuje się składnik semantyczny ‘X nie chce (ktoś/coś nie chce), żeby S’, por.:

Jan nie napisał książki = ‘Ktoś chciał, żeby Jan napisał książkę;

Jan nie chciał pisać książki;
Nie stało tak, jak chciał ktoś'

albo

Jan nie napisał książki = 'Jan chciał napisać książkę;
Ktoś nie chciał, żeby Jan napisał książkę;
Nie stało tak, jak chciał Jan'.

Znaczenie rezultatywności w takich zdaniach jest podporządkowane presupozycji pozytywnej: w pierwszej interpretacji Jan nie napisał książki wbrew oczekiwaniom innych osób, w drugiej natomiast Jan nie zabrał się do pisania książki, bo nie chciał tego sam.

Wyrażenia aspektualne z negacją presupozycji finitywnej oznaczające brak trwania sytuacji (i jako efekt — brak skuteczności) stanowią cechę typologiczną języków zachodniosłowiańskich w porównaniu z językami wschodniosłowiańskimi (Širokova 1992, 30; Dejanova 1967, 49 i n.; Anan'eva 1993, 128), por.:

Wyjechał i potem długo nic nie napisał — *Долго не написал — Долго не писал.
Do pałacu nigdy się nie zgłosiła (R. Karuściński) — *Никогда не обратилась — Никогда не обращалась — Ни разу не обратилась.
Przez lata całe nigdy się to nie zdarzyło (T. Parnicki) — *Это никогда не случилось — Это никогда не случалось — ? Это ни разу не произошло.
Nie spotkał dotąd nikogo, kto by się tak nazywał (T. Parnicki) — *Такого человека он раньше никогда не встретил — Такого человека он раньше никогда не встречал — *Такого человека он раньше ни разу не встретил.

Rezultatywność występuje w dwóch odmianach: 1) c e l o w a (kontrolowana) oraz 2) s k u t k o w a (zewnętrzna). W pierwszym przypadku zmiana stanów rzeczy zachodzi na skutek realizacji zamiaru czy też celu subiektu (będziemy interpretować to jako 'X chciał, żeby stało się S'), podczas gdy w drugim przypadku rezultat zależy od „zewnętrznej” przyczyny (będziemy interpretować to jako 'Ktoś chciał, żeby (coś spowodowało/sprawiło, że) stało się S'), por.:

Jan zgasił lampę = 'Jan chciał zrobić tak, żeby lampa się nie paliła; stało się tak, jak chciał Jan'.

Lampa zgasła = 'Ktoś chciał, żeby lampa się nie paliła; stało się tak, jak ktoś chciał'

Zdanie

Przesiedziałem dwadzieścia lat w tym samym biurze

prawdopodobnie nie zawiera ani semantyki limitatywności, ani semantyki rezultatywności, por.:

Przesiedziałem dwadzieścia lat w tym samym biurze i nadal tam siedzę.

Rosyjskie przykłady tego typu rozważa G. M. Zel'dovič (2002, 31 i n.).

W zdaniu (przykład z pracy: Bogusławski 2003, 76)

Wczoraj znajdowałem swoje okulary

w odróżnieniu od zdania

Wczoraj znalazłem swoje okulary

wyraża się brak skuteczności akcji ('Nie stało się tak, jak chciałem'), na co wskazują następujące eksplikacje:

Wczoraj znajdowałem swoje okulary = 'Wczoraj chciałem znaleźć swoje okulary;
Szukałem swoich okularów;
Stało się tak, jak chciałem;
Ktoś chciał, żeby (ponownie) zgubił okulary;
Stało się tak, jak chciał ktoś;
W tym momencie nie mam okularów'.

Wczoraj znalazłem swoje okulary = 'Wczoraj chciałem znaleźć swoje okulary;
Szukałem swoich okularów;
Stało się tak, jak chciałem;
W tym momencie mam okulary'.

W opozycji rezultatywność — nierezultatywność formy negatywnie nacechowane funkcjonują także jako formy nienacechowane (co odzwierciedla ogólny mechanizm funkcjonowania opozycji binarnych, por. Kiklewicz 1999, 9). Wskazuje na to rozpowszechnione stosowanie czasowników niedokonanych w zdaniach generycznych (p. wyżej).

G. A. Zolotova (2002, 15) krytycznie ocenia „luźne” stosowanie pojęcia „rezultat” jako efektu związku przyczynowego przedmiotów i stanów rzeczy. Pisze, że w wielu przypadkach tak rozumiany rezultat nie pozwala na rozgraniczenie funkcji semantycznych czasowników dokonanych i niedokonanych, np.:

*Śnieg topnieje.
Śnieg stopniał.
Jan ciągle się spóźnia.
Jan się spóźnił.*

Zarówno pierwsze, jak i drugie zdanie wskazuje na efekt oddziaływania pewnych czynników naturalnych (atmosferycznych). Ale zwróćmy uwagę na dwa różne pojęcia rezultatu: 1) partytywne oraz 2) holistyczne. Pierwsze zdanie (zgodnie z definicją słownikową czasownika *topnieć*) można zinterpretować jako 'Śnieg przechodzi w stan ciekły pod wpływem określonej stałej temperatury', a więc w każdym kolejnym momencie czasu o pewnych porcjach śniegu możemy stwierdzać, że przechodzą w stan ciekły (podobnie jak o sytuacji opisywanej w zdaniu *Jan czyta* możemy powiedzieć, że w każdym kolejnym momencie czasu odbywa się rezultatywna czynność przebiegania wzrokiem po pewnych partiach wydrukowanego tekstu). Rezultatywność partytywna nie dotyczy całej sytuacji — taka semantyka występuje w zdaniach iteratywnych, np.

w trzecim z powyżej przytoczonych zdań. O zdaniu iteratywnym

По субботам Мама варит суп

G. M. Zel'dovič (2002, 34) pisze, że ze znaczenia czasownika wynika nie tylko to, że za każdym razem *Mama dogotowuje zupę*, ale także to, że *Mama nie dogotowuje zupy*. Zwróćmy ponadto uwagę na to, że zdanie ma status generyczny (habitualny) i opisuje ciągłą serię czynności, niekoniecznie z tym samym obiektem, por. transformację:

По субботам Мама варит супы.

Rezultatywność aspektualna ma charakter holistyczny, tj. polega na tym, że w pewnym momencie czasu mamy do czynienia z rezultatem oddziaływania pewnych czynników (celowych lub przyczynowych) na przebieg sytuacji w całości.

3.4. Postulat odniesienia

Idea pokrewności funkcji aspektualnej i funkcji temporatywnej zdania ma swój początek w koncepcji aspektu E. Koschmidera (por. też: Maslov 1983, 41 i n.; Bondarko 1987, 42; Lucenko 1985, 43 i n.; Zel'dovič 2002, 38 i n.). We współczesnej aspektologii przejęte jest założenie, zgodnie z którym „aspekt nie jest związany z deiktyczną temporalną lokalizacją czynności, ale z jej wewnętrzną strukturą temporalną” (Maslov 1990, 83; p. także: Zolotova 2002, 26). Z jednej strony, jest to twierdzenie całkiem uzasadnione: w przypadku czasownika dokonanego moment stwierdzenia osiągnięcia rezultatu może należeć do przeszłości, do teraźniejszości lub też do przyszłości, por.: *wczoraj przyjechał, dziś (właśnie) przyjechał, dziś przyjedzie, jutro przyjedzie*. Ten fakt kookurencji czasu i aspektu świadczy o tym, że jako kategorie semantyczne mają one charakter autonomiczny.

Z drugiej zaś strony, pojęcia „wewnętrznej struktury temporalnej sytuacji” nie można uznać za określone. Jeśli chodzi o zakodowaną w znaczeniu leksykalnym czasownika cechę punktualności sytuacji lub jej brak (tzn. granicę/brak granicy sytuacji lub momentalność/ciągłość akcji/stanu), to taka interpretacja aspektualności jest nie do przyjęcia: aspektualność (kategoria funkcjonalno-syntaktyczna) jest błędnie ujmowana jako fragment taksonomii semantycznej czasowników. Podobnie do tego, jak rozróżniamy temporalność syntaktyczną (deiktyczną) i leksykalną (taksonomiczną), musimy rozróżniać, z jednej strony, aspektualność jako funkcjonalną kategorię zdania i tekstu, i z drugiej strony, limitatywność, momentalność, telicznosc, iteratywność, inchoatywność itd. jako klasyfikacyjne kategorie semantyki leksykalnej czasowników (czyli tzw. rodzaje czynności). Za błędną należałoby uznać np. rezultatywną eksplikację zdań z potencjalną granicą sytuacji, np.:

*Jan wraca do zdrowia.
Zupa się zagotowuje.*

W znanym mówiącemu punkcie odniesienia (należącym do terażniejszości lub do przeszłości) można stwierdzić, że proces wracania Jana do zdrowia czy proces gotowania się zupy nie jest zakończony, a więc w obu wypadkach, z punktu widzenia czasu syntaktycznego, akcja nie jest rezultatywna. Oczywiście zdanie nie wyklucza też takiej perspektywy rozwoju wydarzeń, przy której Jan wróci do zdrowia, a zupa się zagotuje, ale perspektywa ta będzie dotyczyła już innego punktu odniesienia i innych możliwych światów.

Zależność aspektualnego znaczenia czasownika od jego kontekstu temporatywnego można pokazać na przykładzie homonimów:

*Widzę, że Jan blednie.
I tu nagle Jan blednie.*

Pierwsze zdanie może zawierać znaczenie czasu terażniejszego lub przeszłego, ale w każdym wariantcie występuje cecha [–rezultatywność], por.:

Widzę, że Jan blednie = ‘Ktoś chciał, żeby (coś spowodowało, że) Jan stał się bledny;
Jest tak, że widzę, że Jan staje się bledny’.

W drugim zdaniu informuje się o tym, że sytuacja się wyczerpała:

I tu nagle Jan blednie = ‘Ktoś chciał, żeby (coś spowodowało, że) Jan stał się bledny;
W pewnym momencie stało się tak, jak ktoś chciał’.

Deskryptor temporalny ‘w pewnym momencie czasu’ jest, jak widzimy, zasadniczo ważnym elementem semantycznej eksplikacji aspektualności.

Za nieuzasadnioną należałoby uznać terminatywną interpretację wyrażeń z „implicytną granicą sytuacji”, np. zdań uzualnych (przykład A. V. Bondarki):

Им это часто удавалось = ‘To im często się udawało’.

Zdania tego typu opisują serie sytuacji, z których każda ma charakter zakończony, ale nie można tego powiedzieć o całej serii (mamy więc do czynienia z rezultatywnością partytywną), por. parafrazy:

Им это часто удавалось и удалось в очередной раз = ‘To im często się udawało i udało się po raz kolejny’.

Им это часто удавалось, но на этот раз не удалось = ‘To im często się udawało, ale tym razem nie udało się’.

Rezultatywna interpretacja wielu czasowników niedokonanych we współczesnych badaniach aspektologicznych bazuje nie na pojęciu czasu syntaktycznego, ale na inferencji — aktualizacji

wiedzy o świecie. Np. A. V. Bondarko, powołując się na J. S. Maslova, o czasownikach „bezpośredniego efektu” takich jak: *chwalić, radzić, dziękować, prosić, widzieć, słyszeć* itp. pisze, że wskazują one na czynności, które, niezależnie od czasu trwania, wyobrażamy sobie jako zamknięte, skutecznie zakończone (1987, 61 i n.; por. Zolotova 2002, 9). W znaczeniu leksykalnym tych czasowników, uważa Bondarko, jest zakodowany składnik semantyczny „realna implicytna granica sytuacji” («реальный имплицитный предел»). Autor jednak uwzględnia przy tym nie znaczenie sygnifikacyjne czasownika, ale wynikającą z językowego obrazu świata prototypową referencję, np. sytuację, w której czynność chwalenia skutecznie dobiega końca, por.:

Magda chwaliła Jana.

Z samego zdania jednak nie wynika, że cel Magdy — poinformowanie Jana o swojej pozytywnej ocenie jego zachowania — w pewnym momencie czasu został osiągnięty: sytuacja referencyjna w zasadzie może mieć kilka kierunków rozwoju, por.:

Gdy tylko Magda zaczęła chwalić Jana, ten wybiegł z pokoju.

Magda zaczęła chwalić Jana, ale nieoczekiwanie dla siebie zmieniła ton wypowiedzi i skończyła na zarzutach.

W grupie czasowników „bezpośredniego efektu” można wyodrębnić czasowniki perceptywne *widzieć, słyszeć* itp., które niezależnie od dokonanej lub niedokonanej formy morfologicznej czasownika należy prawdopodobnie uznać za rezultatywne. Por. zdanie:

W tym momencie widziałam/zobaczyłam jak gdyby malutką plamę = ‘Ktoś chciał, żeby w polu mojego wzroku była jak gdyby malutka plama; W pewnym momencie czasu stało się tak, jak chciał ktoś’.

Zdanie z czasownikiem dokonany może zawierać ponadto cechę finitywną (‘chcę, żeby’), por.:

Wreszcie zobaczyłam jak gdyby malutką plamę.

? Wreszcie widziałam jak gdyby malutką plamę.

W pierwszym zdaniu można wyeksplikować element ‘chciałam coś zobaczyć; czekałam, aż wreszcie coś zobaczę’. W drugim zdaniu finitywnej semantyki nie ma, a więc zastosowanie okolicznika *wreszcie* byłoby bezpodstawne.

Inną grupę czasowników „bezpośredniego efektu”, jak pisze Bondarko, stanowią czasowniki performatywne (1990, 34 i n.). Według E. Koschmidera zdania performatywne — niezależnie od dokonanej czy niedokonanej formy czasownika osobowego — są rezultatywne, gdyż sam akt mowy jest realizacją celu subiektu. Inny pogląd prezentuje J. D. Apresjan: w zdaniach performatywnych opozycje aspektowe (podobnie jak opozycje modalne) są zneutralizowane, por. parafr-

zy, między którymi nie da się dopatrzeć zasadniczych różnic semantycznych (mimo że są pewne różnice pragmatyczne):

Proszę Pana o podejście.

Poproszę Pana o podejście.

Prosiłbym Pana o podejście.

Poprosiłbym Pana o podejście.

A. V. Bondarko uważa, że w niektórych kontekstach czasownik performatywny zachowuje elementy zarówno semantyki czasu, jak i semantyki aspektu, np. w zdaniach, w których wyrażenie intencji prośby poprzedza realizację aktu mowy — prośby jako takiej (1990, 36), np.:

Tylko poproszę — niech Pan mnie nie uczy.

Możliwa jest także inna interpretacja. Zwróćmy uwagę, że po pierwsze, parafraza z czasownikiem niedokonanym ma w zasadzie to samo znaczenie:

Tylko proszę — niech Pan mnie nie uczy.

Po drugie, performatywność czasowników z natury rzeczy jest sprzeczna z funkcją aspektualną zdania — jedną z funkcji nominatywnych.

Na parametr odniesienia w treści aktualności wskazuje E. V. Padučeva (1996, 30): zdanie

Я целовал ее три раза

w znaczeniu rezultatywnym, tj. jako odpowiednik zdania

Я поцеловал ее три раза

funkcjonuje tylko w określonym kontekście — pod warunkiem, że jest wyznaczony (jako punkt odniesienia) konkretny, ograniczony odcinek czasu.

Brak wyznaczenia takiego temporalnego punktu odniesienia nie pozwala na rezultatywną interpretację zdań z innymi czasownikami niedokonanymi, por.:

W 1867 roku Marks publikował „Kapitał”.

Нина писала письмо три часа, а потом забыла отослать его.

Pierwsze zdanie informuje o tym, że w 1867 roku Marks zajmował się publikowaniem „Kapitału”. Wiemy, że „Kapitał” został opublikowany, ale z samego zdania nie wynika, że stało się to w 1867 roku przy bezpośrednim udziale Marksa (w rzeczywistości drugi i trzeci tom „Kapitału” zostały opracowane i przygotowane do druku już po śmierci Marksa przez F. Engelsa). W drugim zdaniu informacja o tym, że pisanie listu zakończyło się skutecznie, wynika z kontekstu: *Nina zapomniała wysłać list* presuponuje, że *List został napisany* (inaczej Nina nie miałaby zamiaru jego wysłania). Na moment osiągnięcia rezultatu w tym zdaniu wskazuje przysłówek *потом*.

3.1. Postulat optymalności

W obrębie aspektualności badacze rozróżniają kilka znaczeń szczegółowych. Tak więc M. J. Glovinskaja (1982, 71 i n.) wyodrębniła cztery opozycje aspektowe: 1) zaczynać — zacząć; 2) stawać się — stać się; 3) działać w celu — osiągnąć cel; 4) być w stanie — zacząć być w stanie. E. V. Padučeva (1996, 24) natomiast pisze, że szczegółowe znaczenia kategorii aspektu wynikają z kooperacji inwariantu tej kategorii z kontekstem — leksykalnym, syntaktycznym, sytuacyjnym (por.: Zaliznjak/Šmelev 1997, 17).

C. Piernikarski uważał, że czasowniki *popisać*, *posiedzieć*, *poczołgać* itp. nie są rezultatywne, ponieważ nie wyrażają relacyjnej zmienności akcji (p. wyżej). Ale rezultatywność nie sprowadza jedynie do relacyjnej zmienności akcji — w zakresie znaczenia tej funkcji mieści nie tylko dokonanie zmian na obiekcie, ale także początek akcji (*zaśpiewać*), udział w akcji (*pośpiewać*) i nawet unikanie zmian (ros. *засидеться*).

Toteż w zależności od warunków realizacji semantyka rezultatywności występuje w kilku wariantach, które można przedstawić w następujących opozycjach (podana niżej lista opozycji nie jest zamknięta).

Opozycja A 1) zamierzony rezultat 2) niezamierzony rezultat	<i>Jan napisał książkę</i> <i>Jan zgubił książkę</i>
Opozycja B 1) zmiana stanu obiektu 2) zmiana stanu subiektu	<i>Jan napisał książkę</i> <i>Jan podskoczył</i>
Opozycja C 1) zmiana realna 2) zmiana potencjalna	<i>Jan został inżynierem</i> <i>Jan pozostał inżynierem</i>
Opozycja D 1) rezultatywne zakończenie 2) rezultatywny początek	<i>Jan dośpiewał</i> <i>Jan zaśpiewał</i>
Opozycja E 1) akcja ciągła (duratywna, perduratywna) 2) akcja krótka (momentalna, delimitatywna)	<i>Jan napisał powieść</i> <i>Jan uderzył Piotra</i>
Opozycja F 1) akcja jest zakończona 2) akcja nadal trwa	<i>Przespalem całą noc na kanapie</i> <i>Mieszkam całe życie na wsi</i>
Opozycja G 1) akcja pospolita (potencjalnie powtarzalna) 2) akcja unikatowa (niepowtarzalna)	<i>Wyszła za mąż przed wojną</i> <i>Urodziła się przed wojną</i>

Opozycja H 1) brak informacji o dostateczności rezultatu 2) rezultat jest dostateczny lub niedostateczny	<i>Zjadła obiad Najadła się do syta / Przekąsiła chlebem</i>
Opozycja I 1) akcja perfektywna (zmiennosc zawieszona) 2) akcja aorystyczna (w serii czynności)	<i>W nocy spadł śnieg Zapukała, weszła do pokoju, usiadła</i>
Opozycja J 1) akcja aorystyczna prospektywna (rezultat kulturowany) 2) akcja aorystyczna retrospektywna (rezultat anulowany)	<i>Zapukała, weszła do pokoju, usiadła Podskoczyła</i>
Opozycja K 1) brak informacji o przekraczaniu miary 2) przekraczanie miary (czynność kumulatywna)	<i>Zakupiłem opał na zimę Nakupiła słodyczy</i>

W treści konkretnego zdania wyodrębnione cechy są na różne sposoby skonfigurowane (właśnie w tym rozdziale opisu bardzo przydatne okazuje się idea konfiguracji znaczeń aspektualnych S. Karolaka, p. wyżej). Wszystkie możliwe typy podobnych konfiguracji można określić w sposób aprioryczny za pomocą matematycznej teorii grup (Karpov 1992). Przytaczamy fragment makiety takiego opisu:

A ₁ B ₁ C ₁ D ₁ E ₁ F ₁ G ₁ H ₁ I ₁ J ₁ K ₁	<i>Jan napisał książkę</i>
A ₁ B ₂ C ₁ D ₁ E ₁ F ₁ G ₁ H ₁ I ₁ J ₁ K ₁	<i>Jan się wykształcił na lekarza</i>
A ₁ B ₁ C ₁ D ₂ E ₁ F ₁ G ₁ H ₁ I ₁ J ₁ K ₁	<i>Jan zaczął bębnić palcami po stole</i>
A ₁ B ₁ C ₁ D ₁ E ₂ F ₁ G ₁ H ₁ I ₁ J ₁ K ₁	<i>Jan uderzył Piotra</i>
itd.	

Oczywiście podobna procedura opisu musi być zastosowana do klasyfikacji zdań wyrażających brak skuteczności akcji.

BIBLIOGRAFIA

- Anan'eva N. E. (1993), Об одной функционально-семантической особенности польского глагола. W: Сборник от научните трудове, посветен на седемдесетгодишнината на професор Мирослав Янакиев. София. 127–137.
- Apresjan J. D. (1990), Словарная фиксация синтаксических свойств лексем: взаимодействие словаря и грамматики. W: Wiener Slawistischer Almanach. 25/26. 31–51.
- Bednarczuk L. (1991–1992), Schematy kategorialne czasownika. W: Roczniki Humanistyczne. T. XXXIX–XL. Z. 6. 41–49.
- Birkenmaier W. (1979), Artikelfunktionen in einer artikellosen Sprache. München.
- Bogusławski A. (2003), Aspekt i negacja. Warszawa.

- Bondarko A. V. (1983), Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии. Москва.
- Bondarko, A. V. (red.) (1990), Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. Санкт-Петербург.
- Bondarko A. V. i in. (red.) (1987), Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. Санкт-Петербург.
- Burkhardt D. (1990), *Modale Funktionen des Verbalaspekts im Russischen?* München.
- Dejanova M. (1967), За една особенност на употребата на съвершения глаголен вид в словенски и словашки език. W: Език и литература. XXII/4. 49–60.
- Durst-Andersen P. (1992), *Mental Grammar. Russian Aspect and Related Issues.* Columbus — Ohio.
- Fillmor Ch. (1988), Фреймы и семантика понимания. W: Новое в зарубежной лингвистике. 23. Когнитивные аспекты языка. Москва. 52–92.
- Glovinskaja M. J. (1982), Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола. Москва.
- Grzegorzczkova R. (1997), Nowe spojrzenie na kategorię aspektu w perspektywie semantyki kognitywnej. W: *Semantyczna struktura słownictwa i wypowiedzi.* Warszawa. 25–38.
- Grzegorzczkova R., Laskowski R., Wróbel H. (red.) (1984), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia.* Warszawa.
- Karolak S. (2001), *Od semantyki do gramatyki. Wybór rozpraw.* Warszawa.
- Karpov V. A. (1992), Язык как система. Минск.
- Kulagina O. S. (1991), Об аспекте меры в лингвистическом знании. W: *Вопросы языкознания.* 1. 49–60.
- Lucenko N. A. (1985), Вид и время (проблемы разграничения и взаимодействия). W: *Вопросы языкознания.* 2. 43–50.
- Markowski A. (1996), *Szkolny słownik terminów gramatycznych.* Warszawa.
- Maslov J. S. (1983), Результатив: перфект и глагольный вид. W: *Типология результативных конструкций.* Ленинград. 41–54.
- Maslov J. S. (1990), Вид. W: *Лингвистический энциклопедический словарь.* Москва. 83–84.
- Mustajoki A. (1999), Аспектуальность в теории функционального синтаксиса. W: *Die grammatischen Korrelationen.* Graz. 229–244.
- Nagórko A. (1997), *Zarys gramatyki polskiej.* Warszawa.
- Padučeva, E. V. (1996), Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива. Москва.
- Piernikarski C. (1969), *Typy opozycji aspektowych czasownika polskiego na tle słowiańskim.* Wrocław etc.
- Růžička R. (1981), Маркированность применительно к парности отрицательных предложений в современном русском языке. W: *Russian Linguistics.* 6/1. 1–14.
- Šatunovskij I. B. (1992), Семантика вида: к проблеме инварианта. W: *Русистика сегодня. функционирование языка: лексика и грамматика.* Москва. С. 55–70.
- Širokova A. G. (1992), Системно-функциональная и узуальная эквивалентность при сопоставительном изучении славянских языков. W: *Вестник МГУ.* 9. 27–37.
- Vendler Z. (1982), Сингулярные термы. W: *Новое в зарубежной лингвистике.* 13. Логика и лингвистика (Проблемы референции), Москва. 203–236.
- Wróbel H. (2001), *Gramatyka języka polskiego.* Kraków.

Zaliznjak A. A., Šmelev, A. D. (1997), Лекции по русской аспектологии. München.

Zel'dovič G. M. (2002), Семантика и прагматика совершенного вида в русском языке. W: Вопросы языкознания. 3. С. 30–61.

Zolotova G. A. (2002), Категория вида с точки зрения текста. W: Вопросы языкознания. 3. 8–29.